

En julhistoria

Återgiven av Margit Lundholm, köksansvarig i Gråträsk skola, belägen i Piteå kommuns nordvästra hörn 1975 under min första musiklärartjänst.

Jag kallades för Lill-Margit på tok för länge, ända tills jag vuxit om både Signe och Isidor, mina tre och fem år äldre syskon. Farmor, som bodde kvar i införkammarn, sa att jag bråddes på Stor-Ernst, hennes farfar, som varit timrare och lyfte stockar på fyra meter upp på stöttingen utan att stänka.

Det var då man byggde upp logarna i Gransel för långa, långa tider sen. Härom hade gammelmor en del att säga. Så hade hon gott om tid på äldre dar. Satt mest i korgstolen och stack halsdukar och vantar och sånt som skulle hålla nagelspräck och hosta ifrån oss barn. Uppkrupna i gustaviansängen kunde vi höra henne berätta.

Och det är väl just om logarna, eller om en särskild loge här i Backträsk, som allt ska handla, om jag nu kommer

mig för att återge det i alla delar, som det var, efter så många år.

Inte är det särskilt lätt heller, eftersom det blev som det blev med alltihop. Allt jämmer och suckande och elände som historien förde med sig.

Utom Signe och Isidor hade jag två småsyskon, Vilmer och Amanda och en äldre bror som gick till sjöss tidigt och som bara kom hem till jularna. Då brukade han berätta om sina resor på de sju haven – å, vad vi älskade Alfred, bror Alfred med skrattgroparna och det vågiga änglahåret!

Där bodde vi vid skogen, den djupa, förunderliga och mörka, med byggningen, sommarstugan, härbret och laggårn framför ängen ner mot sjön med långbryggan och fårhägnen. Och så, i riktning upp mot ronningen en bit från huset, reste sig den åttkantiga rundlogen grå och stocksprucken.

”Jo, gammfarfar hade bara en enda tunna röfärg”, brukade far underrätta vem helst som frågade om varför den stod omålad, ”det räckte nätt och jämnt till garn och fuse. Men sticktaket har stått sig.”

Det var tiden före jul. Jag och småsyskonen tog oss för att börja leka i rundlogen, trots att det inte sågs med blida ögon. Här fanns så mycket att göra sig illa på. Släpräfsan, till exempel, med sina vassa järngafflar som spretade upp mot lofttaket. Det här var på den tiden när hösttröskningen sköttes i logen. Här fanns en vandring, en tröskbana, som märren drog runt. I mitten satt tröskan som i dessa decemberdagar stod tyst och obrukad. När vi lekt färdigt kunde vi kliva upp på trillan som far hade ställt in för vintern. Där satt vi på kuskbocken och lekte husbonn och dräng och sa otidigheter till varann.

Alltihop tog sin början en tidig söndagsafton. Ute var redan skumrask men vi hade stallyktan med oss. När vi lekt färdigt satt vi som vanligt uppe på kuskbocken.

Plötsligt stod han där, alldeles livslevandes, framför oss.

Det var en mycket liten gubbe, inte större än Amandas porslinsdocka. Han var klädd i gråkolt och hade mjuka filtstövlar på fötterna. Först blev vi väldigt rädda. Men han grinade med vita tänder, log mot oss som om han kände oss väl och var glad att se oss. Han satte fingret mot underläppen. Gesten var tydlig. Det skulle inte pratas.

Men Vilmer kunde inte hålla tyst.

”Fy för den lede!” slapp han ur sig. Det var så man ibland hörde far säga.

Men ens var gubben borta, i en blink försvunnen.

”Du skrämde iväg ’n”, sa jag och kände mig missmodig. ”Den ser vi nog aldrig mer.”

Vi gick tysta upp mot gården. Vi teg. Vi sa inget till varann. Inte när vi kommit in och inte vid kvällsgröten och inte innan vi gick och la oss. Och vi sa inget till någon annan heller.

Men morgonen därpå när Amanda slog upp ögonen var det första hon sa:

”Så små gubbar finns inte.”

Där hade hon sant.

”Men vättar finns”, sa jag. ”Tomtar alltså.”

Vi såg på varann och nickade. Och vi alla tre – ja Vilmer också – höll detta för oss själva, inte för att det inte fanns andra som trodde på småfolk, bara för att det var vi som sett, oss som han visat sig för.

Jo, vi hade hört talas om oknytt och andeväsen. Och

att det fanns personer som tog hjälp av dem. Saida i grannbyn var en. Hon kunde spå i kort och visste var slarviga personer tappat bort saker. Och hon sa sig veta att vättar såg till att gårdsfolk skötte vad de var satta att sköta.

Vi höll till i logen så ofta vi kunde. Men mest när far och mor stillade korna och inte såg när vi smet iväg dit in. Och nu pratades det inte. Vi var tysta, så tysta.

Vi hade för oss att det var därför som en hel hop av småtomtar rätt som det var kröp fram ur loghörnen.

De var så många att de inte gick att räkna. De var kortare än gubben och klädda på samma vis. De hade runda, små kinder och plirande ögon, och de sträckte händerna mot oss, vi tog tag i dem och vi dansade långdansen runt vandringsen. De hade inte hud som vi, det kändes som att ta i små mjälla grankottar. Inte varma, inte kalla, men lena och mjuka. Och allt var så tyst omkring oss att vi nästan trodde att vi drömde. Men en dag kom far pulsande utanför och slet upp logdörren. Han var svart i ögonen men han fick inget se. Småfolket var redan borta. Försvunna ut i hörnen.

Vi blev tillsagda att aldrig mer gå dit in. Nästan som om far visste. Och vi vet ju inte om han också vetat. Andevärlden är ju inget man talar om. Det som går bredvid oss är ju bara skuggor av det som varit, inget som föder oss och är en del av vad vi måste sköta om.

Det var bröllop i Rostjärn. Far och mor och farmor hade lämnat oss ensamma med pigan som mest klagade över hältan hon hade i högerbenet, men annars lät hon oss somna för oss själva. Hon var nog tröttast, för snart hörde jag hennes tunga snarkningar där hon lagt sig till

ro med förklä och allt i kökssoffan.

Så tyst jag bara kunde väckte jag småsyskonen och hämtade lyktan ur skafferihyllan.

Vilmer hade inte riktigt vaknat. Kallt var det också. Drivorna steg upp mot logväggen men dörren gick upp och vi stod där inne.

Plötsligt började vandringen röra på sig. Bommen lyftes upp och små kottiga händer grep om den tjocka slanan och färden var igång. Lek. Stallyktan gungade där jag krokat upp den, och snart satt vi alla tre på bommen och åkte runt, så agnarna på golvet yrde omkring oss. Småfolket var alla där och drog vandringen utan sjå, inte som märren med frust och skummad mule.

Ja, än i denna dag tänker jag på allt detta. Hur vi i vinternatten åkte karusell med gapande nissar runt omkring oss. Ljudlöst, utan gnissel i bultar och slaglistor. En dröm? Nej ingen dröm. Ser man inte våra fotsteg därute? De djupa groparna av skotramp i snön?

Ser man inte när Vilmer dråsar ner från bommen, hör man inte heller dunsen mot golvet och hans skrik när han faller?

I ett slag var vättarna borta, logen tyst och öde igen.

I bosset på loggolvet låg min lillebror i tårar och med sprucken överläpp.

Så kom det sig att Vilmer till sist berättade. Han var älskad, i ännu högre grad än Alfred. Så jag har förlåtit honom. Trots att det gick som det gick.

Far städslade Svärds-Anders att gå med bud. Kolaren som var känd för att en gång ha burit en potatissäck på ryggen i sju mil utan skaffning.

Följden av detta var att pastor Johannes Bruselius kom till gården på trettondagsafton från Övre kyrkbyn, i rissla, dragen av en svart nordsvensk. Prästen var vresig och inte riktigt nykter. Men han hade postillan med sig, katekesen också, och bönböcker i kalvskinn.

En viss uppståndelse blev det, och vi barn togs åt sidan av pigan. Det åts i salen av lutfisk och mjölsås innan pastorn visades till logen för läsning.

Vad som hände där fick vi aldrig veta. Saida hade kommit på sparken och stod vid logdörren utan att släppas in, det hela var redan utspritt på bygden, hon var surmulen och sågs vända om och försvinna utom synhåll med oförrättat ärende. Först kom far ut, sedan mor och sist pastor Bruselius. Han blev stående i logporten med ett belåtet smil och slog ut armen och sa:

”Här finns inte mott och mal längre, här är rensat till gagn för den som kristligt går Herrans utstakade vägar.”

Detta var det bara jag av mina syskon som hörde. Jag hade smugit runt lidret och stod frysande och barhuvad i smyget vid gaveln utan att begripa vad de haft för sig därinne.

Nu har jag förstått, men då hade jag inte ord för det. Inte binder man en beskyddares händer. Inte kastar man eldklot i en väktares ögon.

Högtiden var på sitt sista. Där var de alla. Mostrar och farbröder, kusiner och sysslingar, bugande över kvarblivna syltor och aladåber.

Senare, mitt i det söta kom pigan inrusande. Hon skulle hämta ägg från hönsgården och funnit att haspen var avhakad, öppnad för räven som smugit fram och haft sitt eget trettondagskalas därinne. Bara Franciscus, tuppen, hade levande stått kvar på sin pinne.

Mer eller mindre alla på kalaset tog sig ut för att besöka förödelsen. Kvällen blev därefter avslagen, och far mörkare och mörkare till sinnes.

Den natten kunde jag inte sova. Från kammarn räknade jag slagen i salsklockan, det var hel- och halvtimmar. När verket slog två smög jag mig upp ur utdragssoffan, såg till att inte väcka Amanda som låg snusande bredvid mig, tog ullkappan och stickemössan ur klädskrubben, lyktan ur skafferiet, kängskorna ur farstukistan och gick ut i natten.

Gammal är jag, men allt syns mig än i dag kristallklart. Gårdstunet, upplyst av tusen och åter tusen stjärnor, den liggande halvmånen, rimfrosten i långa revor på fusväggen.

Inne i logen gick jag från hörn till hörn; kusligt var det förstås, och musen som raskade över loggolvet skrämde mig riktigt. Men några små nissar syntes inte till. Tröskan stod som en klump i lyktskenet, med damm och spindelväv – nej, här kunde ingen ha dansat ringdans med småfolk och virvlat runt med kornboss i näsan.

Så tänkte jag allra först i den stunden. Men när jag kröper i soffan med min snusande syster i bredd, tvivlade jag inte längre. Jag var förstås bara ett barn då, en snipig jänta med livlig fantasi och utan vidare förstånd. Men vi hade sett vad vi sett, jag och Amanda och Vilmer.

Vid tjugondag Knut var det sed att åka till tant Tekla Roos för julgransplundring. Inte vet jag riktigt varför, men mor kände henne sen barnsben, och långt bort var det ju inte heller. Bara över kullerstensbacken och ett gårde därefter, en krök och ett lut, så var vi där.

Tekla var mycket precis, hade broderade dukar och fint porslin. Hon levde där ensam utan man och barn. Granen var klädd med kristyr och frukter och skulle rensas på allt det goda. Där var vi ungar förstås behjälpliga.

Senare bjöd hon på grisfötter i gelé, en prövning för oss barn, men våfflorna därefter, de år efter år återkommande med vispgräddade och hallonsylt, var efterlängtrade.

Å, om vi bara visste att den här stunden, just den här stunden blev den sista där vi ännu var förskonade från det mörka och onda, där vi ännu bevarats i vår barnoms oskuld.

För just på hemvägen, ett stycke efter kullerstensbacken, lyste nejden upp i ett förunderligt sken som slog över grantopparna. Jag tänker mig att det liknade en apelsinröd aftonrodnad i sena augusti. Men där slutar liknelsen. Efter kullen öppnade sig utsikten över Backträsk med dess bondgårdar, bodar och hägner, och det första man såg var vår huslänga, norrbottensgården med kvist, kök och sal och införkamrar.

Och jag hörde hur far skrek.

”Farmor!” skrek han. ”Huset ...!”

Så stundade det bittra, det förfärliga, det nästan outsägliga. Byggningen, hela byggningen stod i ljusan låga.

Far ilade med sparken nerför backen med oss andra i släp efter. Framme på tunet stod pigan och farmor i djupsnön i bara tofflor, insvepta i yllesjalar, och grät å det bittraste.

Så gick det för oss. Hemmanet såldes av, far och mor slog upp sina bopålar på nytt i Pjesker by, inte långt därifrån. Det talades inte gärna om vad som skett, varför inte huset timrades upp på nytt, varför det inte spottades

i nävarna och börjades om, på plats, där vi alla var födda och hade vårt.

Det är inte sånt man pratar om. Fast man vet. Fast man innerst inne vet. Och far blev aldrig riktigt vad han en gång varit.